

EĞİTİMİN AHLAKİ BİR GEREKSİNİMİ: ELEŞTİREN VATANDAŞ

Siyasal bir kurum olan devletin ortaya çıkmasına ilişkin kuramsal birçok açıklama söz konusudur (Okandan 1945). Biyolojik, sosyolojik, ekonomik ve felsefi açıklama tarzları bunlardan birkaçı. Bir şeye devlet nitelemesi yapabilmenin asgari koşulları olarak; azımsanmayacak sayıda insanı içinde barındırması, ideal olmasa da belli kuralları veya modern anlamda yasalar içermesi ve ortak bir yararlanışın bulunmasından söz edilebilir. Bu yazıda vatandaş eğitiminin; ahlak felsefesi ve siyaset bağlamında dünyadaki gelişmeler karşısında bir gereksinimi dile getirilecektir.

Küresel uyum sürecinde ulus devletlerin eski önemlerini yitirmeleri, zorbalıklarını çağcıl gelişmeler karşısında yeni dönemde sürdürmedeki güçlükleri, toplumsal gerçeklerini görmezlikten gelmeleri ve çağdaş düzenlemelere zamanında ayak uyduramamaları nedeniyle uluslararası düzenden norm alıcı konuma düşmüşlerdir. Bunun temelinde ise, insan haklarının günümüzde devlet üstü konuma yükselişi ve devlet aklı adına ihlal edilmemesi anlayışının yaygınlaşması ve benimsenmesi kadar, süreç içinde insanların; ulus devlet anlayışı ve dayatmalarından uzaklaşmaları, ulus devlet egemenliğinin daralması ve klasik devlet paradigmasının ehemmiyetini kaybetmesi yatmaktadır.

Ayrıca ulus devletlerin muhafazakar tutumlarıyla farklı görüş ve yönelimlere politik alanda tam bir hürriyet ve rekabet tanımaması, şeffaf yapılanmayışları, değişimi ve geleceği okuyamamaları, propagandaya dayalı varlıklarının küçülmesini getirmiştir. Coşkun C. Aktan dünyada bu alandaki değişimin boyutlarını vermektedir. Yeni değişim dinamikleri karşısında devlet anlayışındaki değişimler öz itibarıyla aşağıdaki şekildedir:

1- Ekonomik alanda;

Korumacı devlet anlayışından - Küresel devlete

Ulusal devletten - Trans-nasyonal devlete

Müdahaleci devletten - Liberal Devlete

Tekelci devletten - Rekabetçi Devlete

Kapalı Devletten - Açık Devlete

2- Siyasal alanda;

Totaliter, otoriter, kanun devleti - Demokratik devlete

Emredici devlet - Katılımcı devlete

Gizli devlet -Açık devlete

Kayırmacı devlet – Meritokratik (Liyakat sistemine dayalı) devlete

3- Sosyokültürel alanda;

Ulus devlet - Çoğulcu devlete

Yerel değerlere dayalı devlet - Evrensel değerlere dayalı devlete

Kutsal devlet - Birey merkezli devlete

4- Organizasyon alanında;

Kalitesiz devlet - Kaliteli devlete

Dikey hiyerarşik devlet - Yatay katılımcı devlete

Koruyucu devlet - Düzenleyici devlete

5- Teknolojik alanda;

Bürokratik devlet - Elektronik devlete dönüşmüş durumda (Aktan 2003, 91- 97).

Her ne kadar devlet kademelerinde bireysel ve kurumsal düzlemde değişime direnmek ve alternatif iktidar odağı olmak isteyenler bulunsa da karar mekanizmalarında bulunan yönetici seçkinler, dünyadaki bu değişimler çerçevesinde köklü paradigma değişikliklerine yönelerek devlette demokratikleşme, sivilleşme, şeffaflaşma açılımlarını hızlandırmalıdır. Bu gelişmeler ışığında güç kaymasının devletten bireye, kapalı devlet modeli yerine açık devlete geçiş söz konusudur (Aktan 2003, 98) . İdeal devletin yeni vizyonu kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Toplumsal uzlaşının aranması,
- Halk egemenliğine dayalı bir kuruma dönüşmesi,
- Yönetimde açıklık,
- Varlık sebebi, bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması,
- İnsanlar arasında cinsiyet, ırk, din, dil farkı gözetmemesi,
- Yönetimde liyakat sistemini geçerli kılması,
- Devletin katılıma dayalı bir kurum olması.

Bilindiği gibi, her toplum doğal olarak; kültürel, dilsel, dinsel, ırksal farklılıklar içerir. Bu çeşitliliği geniş bir ufuk ve ahlaki çerçevede zenginlik olarak görebilmek ve dengesini kurabilmek gerekir. Bir taraftan kendi toplumsal bileşenlerimizi tanıma, muhafaza etme; farklılıkları tanımayı, diğer taraftan, toplulukların içinde yer aldığı yapının muhafazası, birlik dengesini gerektirir. Çünkü birlik olmadan farklılıklar, devletlerin çatırdamasına yol açarken farklılıkları görmeden birlik olma ise kaçınılmaz olarak hegemonyacı bir çerçeve dayatır.

Toplum üyeleri arasında değerler bakımından ancak türdeşlik bulunduğu zaman devletin varlığını sürdürebileceği iddiası tutarsız ve gerçek dışıdır.

Küreselleşme ile değişik kültürlerin bir arada yaşamasını mümkün kılacak formül arayışları hız kazansa da toplumsal birlikteliklerin çatışmasız kurulmasında, sosyal birlikteliklerin sağlanmasında ahlaki yükümlülükler her şeyi öncelediğinden, her düzlemde öncelikli olarak benimsenmesi ve uygulanması hayati önem arz etmektedir. Ötekini olumsuzlayan ve dışlayan resmî veya gayriresmî bir tutum ve zihniyet hastalıklıdır. Ben-öteki ilişkisinin değer temelli, mantıklı ve sağlıklı bir irdelemesi hukuktan önce ahlak alanında yapılabilir. Hukukla pekiştirilir, güvence altına alınır. Huzurlu toplumsal çerçevenin oluşmasında; bireye, topluma ve devlete düşen ahlaki görev ve sorumluluklar temellerini öncelikle ahlakilikte bulur. Bunlara sırasıyla değineceğim.

Ahlak felsefesi; bilindiği gibi, ahlak pratiği olmayıp, ahlak pratiğinin kuramıdır. Bir anlamda, insanın eylemelerini ve değer ölçütlerini sorgulayarak, kavrayarak üzerinde düşünerek gerçekleştirmesidir (Piper 1999, 98). İnsan –insan ilişkisinde var olması gerekeni gerçekleştirmez. Hangi yaşam biçimini neden, niçin seçmeliyim? Neyi, neden istemeliyim? Neden yapmalıyım? Pratik; bir bakıma ahlakın varolma koşulu, hedefi ve amacıdır (Piper 1999, 61). Bu nedenle ahlakilik; kişi ve grupların ahlaki yaşamlarını bir temele bağlı olarak kurmada, ahlaki eylemin keyfi bir eylem olmadığı, insan, toplum ve devlet varlığı için vazgeçilemezliğine ilişkin ahlak bilincini geliştirerek eyleme biçimlerinin sorumluluğunda olan bireyler amaçlar. Ahlaki kurallara ihtiyaç duymak; baskı istemek ya da belli kurallarla sınırlanmak olmayıp, özgürlükten herkesin yararlanabilmesi için mevcut pratiğin, yapının ahlaki bilinç duyarlılığıyla sürekli sorgulanması gerekliliğini gösterir.

Ahlaki gereksinimin boyutları esas olarak, kişisel, toplumsal, siyasal yönetim başlıkları altında toplanabilir. Acaba, bireyin ahlaki kaygı duyması nasıl mümkündür? Bu soru, kısaca bireyin kendi varoluşunu merkeze alarak kendine has bir yaşamını bulması şeklinde cevaplandırılabilir (Dökmen 2002, 250 - 251). Kendine has yaşama düzeyine; ahlak felsefesi ve sağlıklı (bilgi sağlığına dayalı) eğitim yardımcı olabilir.

İnsanın varoluşunu yaşayabilmesi;

- kendisini derinlemesine tanımasına,
- duygu ve düşüncelerinin farkında olmasına,
- bunları ifade edip, sorgulayabilmesinde yarar.

Böylece, birey;

- kendi iç gerçeğine,

- doğaya,
- toplumunun gerçeklerine kulak verebilir. Bunlar kaçınılmaz olarak bir takım tutumları gerektirir.

Birey; kendine has yaşamadığında;

- a. kendisine,
- b. çevresine yabancılaşır (Dökmen 2002, 22).

Ahlaki tutumun temelinde birey gerçeği bulunduğundan, ahlak açısından özgür birey, ahlaki yetkinliğe sahip bir şahsiyet olarak düşünülür. Bu husus bireyin kendi kendini belirlemesi, yönlendirmesi ve düzenlenmesi olarak görülür. Sınırlanmamış bir serbestlik olarak anlaşılmaz. Bu bağlamda eleştirilmesi gereken husus birey ya da bireylik olmayıp, bireycilik olmalıdır. Bireyin bireyliğine yönelik üç potansiyel özelliği burada anılabilir:

1. Özerk eyleme ve seçme kapasitesinin bulunuşu,
2. Sosyal etkinliklerde ve ilişkilerde bulunabilmesi,
3. Kendini geliştirebilmesi (Lukes 1995, 138).

Toplumsal yaşamda bütünleşmenin sağlanmasında;

- iyi niyet,
- diyalog,
- farklılıkları hoş görme,
- saygı,
- sevgi,
- uzlaşma ve
- yaşama özgürlüğünün kısıtlanmamasının önemli bir rolü vardır.

Tüm bunlar ahlaki değer ve doğrulardır. İşte ahlakın sosyal boyutuna ilişkin bu ve benzeri ilke ve doğrular; temelinde sana yapılmamasını istemediğin şeyi, sende başkalarına yapma anlayışıdır. Çünkü insanlara değer vermek;

- onlara kıymetsiz varlıklar gibi davranmamayı,
- amaçlarımıza ulaşmak için kullanmamayı,
- öldürmemeyi,
- işkence uygulamamayı,

- değer verdikleri şeyleri küçümsememeyi öğretir (Parekh 2002, 167).

Bu ötekinin karşı bir duyarlılık gerektirir. Aynı zamanda ötekinin de bize karşı duyarlılığını oluşturur. Siyasal yönetim boyutuna gelince; ahlaklı bir siyasal yapı ahlaklı bir toplumun yansımasından başka bir şey değildir. Gerçekte siyasi yapıyı ahlakileştiren birey ve toplum olmakla birlikte, devlet de müessese olarak toplumun ahlakileşmesinde örnek olabilir, eğitim yoluyla ahlaklılığa katkıda bulunabilir. Örneğin, “Gözlerimi kaparım-ödevimi yaparım” anlayışı ahlaki değildir. Resmi ideolojinin ideologlarından Ziya Gökalp’ın aşağıya alıntılanan şiirinin nasıl bir görüş içerdiği açıktır:

Ahlak yolu pek dardır,
Tetik bas önü yardır.
Sakın hakkım var deme,
Hak yok, vazife vardır

Oysa düşünmeden iş yapmanın ahlaki bir değeri yoktur. Düşünme; bir yönüyle problem çözme ve problem çözme de uygulamalı bir düşünme olarak değerlendirilebilir (Fisher 1990, 98). Yaratıcılık da sadece çözümler üretmek olmayıp, daha iyi çözümler üretmek şeklinde anlaşılırsa (Fisher 1990, 33), eleştirel düşünmeyi; sürekli olumsuz ve hata arayıp bulma uğraşısı gibi görmekten de kurtulunur. Aslında onun neden değerlendiren bir düşünce olduğu görülürse, eleştirel düşünebilme; bağımsız, özerk düşünebilmeyi başarabilen akıllı kişi idealini gösterir (Fisher 1990, XII). Bir anlamda dengeli görüş geliştirebilme yeteneğidir ve yapılacak itirazlara hazır olmaktır (Fisher 1990, 93).

Siyaset-ahlak birlikteliğindeki devlet anlayışı ve arayışı;

- a. bilgili
- b. katılımcı ve
- c. etkin vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlar.

Eğitimin ahlaki boyutunu gözetmek isteyen devlet; öğrencilerini eleştirel bir tutumla her konuda eğitmesini ve yetiştirmesini çağcıl bir ihtiyaç olarak görmeli. Çünkü eleştirel düşünme eğitimi; eğitimin ahlakiliğiyle ilgilidir. Örneğin, neleri, niçin öğretiyoruz ve uyguluyoruz? Ahlak açısından; öğretilenlerin kabul edilebilir uluslararası belli standartlar

içermesi, kapalı toplum modeli beklentisiyle öğrenci yeteneklerinin köreltilmemesi, olgunlaştırılması önemlidir. Eleştirel düşünme bağlamında, açık zihinlilik burada; hiçbir inanç veya kanaat taşımama anlamına gelmeyip, nedene dayalı kanıt sunabilmeyi ve gerektiğinde sahip olunan inançları değiştirebilmeyi (Fisher 1990, 18) ifade eder.

İşte küresel elektronik iletişim çağında ve ulus devlet kültürlerinin çözülmesi karşısında tezim;

- a. eğitim sistemimizin amaçları arasında ve
- b. yurttaşlık eğitiminde bir ahlaki gereksinim olarak eleştiren vatandaşlığın yer almasıdır.

Bunun yararları ise,

- eğitim politikamızın ve pratiğimizin düzeltilmesi kadar
- birey
- toplum ve
- devlet açısından böylesi bir eğitimin kazanımlarıdır.

Vatandaşlık kavramı; dar ve geniş anlamda değerlendirilebilir:

- a. Dar anlamda vatandaşlık; bir ülkedeki yasal statü ve politik etkinliklerle ilgili olup, oy verme, kamuda görev, yasal haklar ve sorumluluklarla sınırlıdır.
- b. Geniş anlamda vatandaşlık; bireye yönetimle ve toplumdaki üyelerle ilişkilerinde arzulanabilir nitelikleri kazandırmayı kapsar. Bunun toplumsal yararları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Bu tarz yetiştirilmiş bireylerle toplumun niteliğini artırma sağlanabilir.
- Toplumsal ve siyasal yaşamın eleştirel tartışma ortamından çıkan görüşlerle daha sağlıklı kurulabilme imkanı doğabilir. Kamusal alanın inşasında ve kullanımında birey; eleştirel kurucu kapasitesiyle orijinal çıkarım ve öneriler yapabilir.
- Verilecek eleştirel vatandaşlık eğitimiyle, birey bir seçimle karşılaştığında onun boyutu ve önemini kavrayabilir.
- Yapılmış siyasi tercihlerin dışında diğer çözümlerin de olduğunu düşünebilir.

Böylece ülke içinde neliği tartışmalı olan, ülke dışında ise hiçbir gerçekliği olmayan kısır düşünce ve ideolojileri eğitim adına yetiştirmekte olan yeteneklere yüklemeye yerine

farklılıklarla birlikte, ortak kurallar çerçevesinde açık uçlu bir eğitim felsefesi anlayışıyla yaşamayı insanımıza öğretebiliriz. Öğretim sistemimiz insanımıza yaşamayı, bir arada yaşamayı kazandıramıyorsa eğitim politikalarının öncülleri ve ideolojik tutamakları üzerine yeniden düşünülmesini gerekir. Bireylerin;

- haklarını,
- sorumluluklarını,
- görevlerini,
- zorunluluklarını bağımsız bir kafayla anlamaları kadar, siyasi ve insani

bir kurum olan devletin; politikaları yönünden eleştirilmeyen bir müessese olarak sunumu sağlıklı olup, eğitim sürecinde öğrencilere yaşadığı yurt üzerinde toplumsal ortak iyi konusunda görüş bildirebilme haklarının bulunduğu kazandırılmalı.

21. yüzyılda meydana gelen değişiklerle, Tanrı Devlet ve Baba Devlet anlayışları geride kaldı. Bu yaşanan değişimlerle birlikte vatandaşlık görevlerinin de değiştiği unutulmamalı. Bu çağda körü körüne itaat ve kulluk beklentisi içinde ideolojik eğitimi ilköğretimden üniversiteye kadar sürdürme ısrarının ülkeye olumlu bir katkısı bulunmamaktadır. Eğitim alanında eleştirel düşünme ve tutum; aynı zamanda eğitim uygulama ve yöntemlerinin ilke olarak yanlışlaşabilirliğini ve akılsal bir meşruiyetini de gerektirir. Çağcıl insan ve toplum arayışındaki eğitim sistemimizin öncüllerinin sorgulanarak zaman kaybettirilmeden; objektif değerler üzerine oturtulması kaçınılmazdır. Eğitimimiz; vatandaşlık eğitimi verirken, eleştirel kapasiteye sahip vatandaş eğitimine yönelebilirse, istenen açılım ve zenginliği elde edebiliriz kanaatindeyim. Devlet de ahlaki sınırlar içinde ve vatandaşlarının talepleri doğrultusunda kendisini yeniden yapılandırabilir. Siyasiler dillendirmeseler de Türkiye eğitim sisteminin genel amaçları ile AB ülkelerinin eğitim sistemlerinin genel amaçları arasında farklılıkların bulunması çağdaş uygarlık adına eğitim sisteminin amaçlarının yeniden yenilenme ihtiyacında olduğu gerçeğini göstermektedir.

Gerçekte; küreselleşme, bir evrenselleşme olmadığı gibi, bir dünya devleti de yoktur. Dünyaya açılmak, dünyayı anlamak ve bu doğrultuda eğitim yapmak ile dünya vatandaşlığının aynı şeyler olmadığı bilinmelidir. Eleştirel düşünme ile aklilik arasında bir birliktelik söz konusu olduğundan (Siegel 1998, 30), eleştirel aklilik eğitimi olmadan, eleştiren vatandaş yetiştirilemez.

- Daha iyi bir toplum için, daha eleştiriye açık bir yapı gerekir.
- İyi vatandaş eğitimine en büyük engel, sorgulanmayan görüşlerdir.

Eğitimin sorgulamayan, düşünmeyen iyi vatandaş yetiştirme hedefi gözetmesinin insani ve ahlaki bir yönü bulunmamaktadır. Eğitim sistemi değerlendirilirken mevcudun yeniden üretimini sağlayan bir aygıt olarak düşünülmemelidir. Yeteneklerin önünü açacak, geliştirebilecek açık bir yapı tasarlanmalıdır.

Sonuç olarak; araçsal bir kurum olan devletin kendini ve eğitimini ahlaki bir çerçevede üretmesinin dışında uygun bir çıkış yolu bulunmamaktadır. Fikri hür, vicdanı hür nesiller ancak eleştirel bir eğitimle, devletin çağcıl konumda bulunması da eleştiren vatandaşla ve vatandaşının görüşlerini dikkate almasıyla mümkündür.

Halil Rahman AÇAR
(Yrd. Doç. Dr.)
hrahmanacar@gmail.com

Kaynakça:

- 1- Okandan, Recai G. 1945. *Devletin Menşei* (İstanbul: İstanbul Üniv. Yay.).
- 2- Aktan, Coşkun C. 2003. *Değişim Çağında Devlet* (Konya: Çizgi Yayınları).
- 3- Piper, Annemarie.1999. *Etiğe Giriş* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- 4- Dökmen, Üstün, 2002. *Yarına Kim Kalacak?* (Sistem Yayıncılık).
- 5 - Lukes, Steven.1995. *Bireycilik* (Ankara: Ark Yayınevi).
- 6- Parekh, Bhithu. 2002. *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek* (İstanbul: Phoenix).
- 7- Fisher, Robert. 1990. *Teaching Children to Think* (London: Blackwell).
- 8- “Critical Citizen” = “Eleştirel Vatandaş” kavramını, Tapio Puolimatka’ın “Democracy, Education and the Critical Citizen”, isimli makalesinden aldım. *Philosophy of Education*, 1996 yılı: s. 329-338.
- 9- Siegel, Harvey. 1988. *Educating Reason* (New York Routledge).